

Kultura, umjetnost i mediji

dr sc Asim Peco
Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 316.774:321.7

Dvije strane jedne stvarnosti

*Štampa je slobodna ako ne zavisi ni od moći države
ni od moći novca!*

Albert Camus

Sažetak

Društvo u kojem živimo relativno je kompleksno i ne funkcioniše više prema jednostavnoj crno-bjeloj slici svijeta, niti prema autoritativno zadanim modelima odlučivanja. Izazov koji se postavlja pred savremenog čovjeka je nemoguće smatrati mogućim, a moguće ostvarljivim.

Iznenadjenja daju pečat političkoj, javnoj i privatnoj svakodnevnici, a samo tamo gdje su pravila dogmatizirana doživljavaju se kao smetnja. Svijet u kojem živimo, kao „društvo znanja“, sve je više i „društvo medija“. Sva društvena iskustva i svo individualno znanje stvaraju i posreduju mediji.

Današnje vrijeme je, između ostalog, obilježeno transformacijom medija na neprihvatljiv način zbog čega mnogi analitičari vrlo skeptično gledaju budućnost. Nova orijentacija svoju legitimnost nalazi na analizi tekućih problema, na oponašanju i mehaničkom kopiranju i, kao takvi, često postaju društveni i profesionalni imperativ. Upravo zbog takvih trendova, postoji bojazan od stanja stereotipa, stanja potpuno nove slike stvarnosti, bez kritičkog sagledavanja društvenih promjena, što, konačno, najviše pogađa čovjeka.

Prema tome, zadatak je da se pokuša odgovoriti na dva vrlo bitna i, istovremeno, međusobno zavisna pitanja. S jedne strane, to je pitanje je li moguće razvijati demokratski društveni odnos bez slobodnih medija a, s druge strane, nameće se pitanje postaju li mediji sami sebi svrha?

Ključni pojmovi: demokracija, mediji, transformacija, tranzicija, globalizacija.

Bosanskohercegovačka paradigma

Čini se pomalo ironično da u godinama kad svijet obilježava četiri stotine godina od pojave prvih savremenih štampanih medija, u bosanskohercegovačkoj društvenoj stvarnosti se, prvi put u njenoj veoma dugoj povijesti, raspravlja o potrebi i mogućnosti demokratizacije medijskog prostora.

Sintagma „sloboda medija“ je postala uobičajena i nezaobilazna tema o kojoj govore i koju bez imalo repskta prema nauci tumače svi; oni koji, objektivno, imaju šta reći i oni koji o tom fenomenu govore u formi fraze, čiji su protagonisti ponajviše političke i nacionalne „elite“. Ironija je tim veća što se o pomenutoj problematici raspravlja dvije stotine godina nakon što se u evropskim parlamentima raspravljalo o slobodi javne riječi. Za ovu priliku, izdvajamo primjer Tomasa Pejna, kojem je u gradskoj vjećnici, sredinom decembra 1792. godine, suđeno na osnovu optužnice koja ga je teretila za širenje buntovništva. U optužnici se, između ostalog, kaže da je Pejn izdajnik svoje zemlje, koji je svojim pisanjem otvoreno podržao američku i francusku revoluciju (Kin, 1995).

Tranzicijski proces kroz koji je bosanskohercegovačka zajednica prolazila u zadnjih stotinu pedeset godina, u svakoj svojoj etapi značio je temeljitu promjenu ukupnog društvenog sistema. Međutim, odnos prema javnoj riječi počeo se mijenjati tek u zadnjem desetljeću prošlog stoljeća.

Međutim, sa žaljenjem moramo konstatirati da je pomenuti proces promjena unutar medijskog prostora pogrešno postavljen, jer je pogrešno shvaćen, što neminovno vodi u svoju suprotnost.

Ako se osvrnemo dvije stotine godina unazad, onda ćemo naći mnoštvo pokazatelja koji potvrđuju izrečenu tezu o neslobodi javne riječi. Dovoljno je podsjetiti na vrlo naglašenu cenzuru u zadnjim decenijama turske vladavine na ovim prostorima, zatim austrougarskog perioda, iako, istini za volju, u tom periodu možemo prepoznati i određene naznake slobodnijeg pisanja i govorenja koje je izdjecstvovano različitim političkim pritiscima tadašnjih nacionalnih elita. U periodu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije, nastavljeno je s austrougarskom praksom. Period socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine prepoznatljiv je, između ostalog, i po vrlo rigidnom odnosu prema slobodi javne riječi.

Na osnovu kazanog, može se sasvim pouzdano zaključiti da je teza o kontroliranim medijima, u posljednjih dvije stotine godina na prostoru Bosne i Hercegovine, u potpunosti utemeljena.

Modeli javnog sistema

A. Dominantni model

Može se pouzdano kazati da je unutar cjelokupnog perioda koji nazivamo tranzicijskim, bio prisutan takozvani dominantni model javnog sistema. Unutar takvog modela, dominantna elita shvata i doživljava medije kao sredstvo koje služi prvenstveno interesima institucija vlasti. Mediji su pod kontrolom malog broja predstavnika intersa moći. Proizvodnja poruke je standardizirana, rutinska i kontrolirana, sadržaj poruke je selekcioniran, koherentan, diktiran „odozgo“. Publika je ovisna, pasivna i prisiljena da prihvati dominantnu informaciju.

„Snaga medija je u njihovoj moći da blokiraju promjene neprestanim dodjeljivanjem legitimiteta postojećem uređenju, redukcijom kritičke sposobnosti publike (Vreg, 1991).

B. Pluralistički model

Pluralistički model, koji je, zapravo, po svojoj prirodi antipod dominantnom modelu, nije moguć u društvu u kojem dominira udružena elita. Takav model je moguće ostvariti u društvu koje je otvoreno za promjene i demokratsku kontrolu, u kojem postoje konkretni politički, socijalni i kulturni interesi.

„Model posebno naglašava sposobnost diferencirane publike da spoznajno izrazi svoje alternativne želje, da se odupre metodi uvjeravanja, da reagira, ukratko – da koristi medije, a ne da mediji koriste publiku“ (Vreg, 1991).

Dalo bi se, dakle, zaključiti da pluralistički model javnog sistema afirmira profesionalne, slobodne novinare, te slobodnu volju i nezavisnost publike. Pluralistički model naglašava sposobnost medija za podsticanje interakcionističkog odnosa, za oblikovanje svijesti pojedinaca i grupa koje će djelovati u pravcu njihove samomobilizacije. Upravo na takvim osnovama i principima nastala je teorija „društvene odgovornosti“, koja je nastojala afirmirati potpunu slobodu medija i slobodu medijskog tržišta. Teorija o društvenoj odgovornosti pokušala je objediniti nezavisnost medija, s njihovom odgovornošću prema društvu.

„Mediji moraju prihvatiti obaveze koje imaju prema društvu, posebno u smislu ostvarivanja demokratske politike i kulture. Moraju uspostaviti visoke profesionalne standarde informiranja u smislu istinitosti, tačnosti, objektivnosti i uravnoteženosti. Moraju djelovati u okvirima zakona i ustanovljenih institucija. Medijska svojina nije privatna, već je u službi javnosti. Novinari su jednako odgovorni društvu kao i vlasnicima i tržištu (Vreg, 1991).

C. Elitistički model

Pored dva pomenuta modela, u sociološkoj i komunikološkoj literaturi nalazimo i treći, koji je označen kao elitistički.

Naime, elitistički model brani vladavinu društvenih elita dok mase smatra neobrazovanim i nekompetentnim za odlučivanje. Uspon elite moći temelji se upravo na preobražaju javnosti u masovno društvo. Politička vlast raspolaže svim sredstvima političke propagande i stoga nije potrebno nikakvo fizičko nasilje da mase uvijek i iznova izgovaraju svoje „da“.

Nimalo slučajno su navedeni osnovni modeli javnog sistema i prezentirane njihove osnovne osobnosti. Zapravo, u bosanskohercegovačkom medijskom prostoru mogu se prepoznati neka obilježja sva tri navedena modela. Temeljni zadatak ovoga teksta je da pokuša odgovoriti na pitanje šta je bitno novo unutar medijskog prostora Bosne i Hercegovine, kao dijela ukupnog društvenog odnosa.

Medijska obratnica

Promjenu ukupnog društvenog odnosa određene društvene stvarnosti neminovno prate mijene njegovih prirodnih segmenata, kao što je medijski sistem. Promišljati obrat unutar medijskog sistema u pravcu njegove demokratizacije ili u pravcu autoritarnosti, bilo bi neozbiljno i naučno neutemeljeno bez prethodne, bar djelimične, elaboracije promjena cjelokupnog društvenog sistema.

Rušenje socijalizma kao sistema i svjetskog procesa je, između ostalog, značilo nastavak „vesternizacije“ Istočne Evrope. Započinjanje tobožnje demokratizacije društva nije osiguralo obećano blagostanje i zadovoljstvo svih njegovih članova. Pojedinaac, pa čak i cijele zajednice, i dalje stoje zatočeni u prostoru neslobode. Istina, ovaj put je to nova i neizvjesnija forma, koju analitičari socijalne i političke stvarnosti nazivaju „ekonomska nesloboda“.

Prema logici socioloških i ekonomskih teorija, ekonomska nesloboda je izvorište svih ostalih nesloboda, što pojedinca ili grupu gura u prostor socijalne i

kulturološke depriviranosti. Vikati bez smisla, bez cilja, bez efekta, ne znači nužno imati slobodu i živjeti demokratski odnos. U kontekstu ove problematike treba posmatrati i prividnu slobodu medija, kako na bosnskohercegovačkom – tako i na regionalnom prostoru. Koje su osnovne osobenosti medijskog djelovanja u Bosni i Hercegovini, može li se medijska stvarnost u našem društvu imenovati sistemom?

Ovakva i slična pitanja zahtijevaju široku elaboraciju i stoga ćemo u ovom tekstu pokušati označiti samo one najprepoznatljivije odrednice. Mišljenja smo da nije moguće govoriti o medijskom sistemu u Bosni i Hercegovini iz razloga nepostojanja jedinstvene medijske politike u smislu finansiranja, upravljanja, strategije razvoja, itd. Medijski prostor je fragmentiran ili, drukčije kazano, pocijepan po nacionalnim i političkim šavovima. Svedoci smo vrlo agresivne ekspanzije elektronskih i printanih medija, koje nije moguće društveno kontrolirati. Većina takvih neprofesionalnih i stručno neutemeljenih medija prvenstveno su mehanizmi ostvarenja elitističke moći. Mediji, ako se uopće tako mogu nazvati, ostaju i dalje u prostoru neslobode, jer su njihovi sadržaji i poruke najčešće diktirane u skladu s interesima elita.

S druge strane, konzumenti takvih i sličnih poruka najvećim su dijelom medijski neobrazovani, što eliminira mogućnost koncipiranja bilo kakvog kritičkog odnosa spram medijskog sadržaja. Međutim, koliko je štetna medijska ovisnost i nesloboda, jednako tako je društveno neprihvatljiv potpuno novi medijski obrat, koji se može označiti pomalo iskrivljenim i nedovoljno shvaćenim modernizmom. Naime, sve više su prisutna i prepoznatljiva nastojanja medija da kritiziraju bez argumentacije, što se u političkoj teoriji i naziva kritizerstvom, da neargumentirano izvještavaju, nude rješenja složenih situacija, što upućuje na sumnju kako žele biti vladari znanja. Takva nastojanja su društveno vrlo opasna, jer mediji trebaju biti prvenstveno vladari informacija, dok se neki drugi društveni subjekti trebaju baviti znanjem.

U tom smislu, Senadin Lavić, između ostalog, piše: “Mediji, dakle, imaju neadekvatan odnos prema znanju i na taj način razotkrivaju svoju površnost. Zato je riječ o informaciji, vijesti - neka neko drugi slaže mozaik znanja“ (Lavić, 2005).

Zbog takve neprihvatljive činjenice, pogrešno stečena, promišljena i doživljena sloboda medija (nije riječ o slobodi “od“, već o slobodi „za“) dovela je do toga da je pojedinac iznova postao neslobodan, uhvaćen u mrežu medijske manipulacije. Takvo manipuliranje društvenom zbiljom nikako i nigdje ne znači postojanje demokratskog odnosa. „Demokracija“ se opet i iznova koristi kao oblada u koju se, nerijetko, umotavaju najcrnji i najbrutalniji antidemokratski ciljevi.

Završni komentar

Namjera ovoga teksta nije ni kritiziranje ni moraliziranje, niti držanje lekcije medijima i medijskim djelatnicima, već dobronamjerno ukazivanje na određene medijske nelogičnosti koje, opet, najviše štete donose samim medijima, ali i ukupnoj društvenoj zajednici. Zato je i ovaj tekst naslovljen kao način pristupa problemu s pozicije afirmiranosti, kao i s pozicije objektivne kritike.

Dakle, prioritetni cilj medija treba postati i ostati senzibiliziranje javnosti u pravcu stvaranja međusobnog povjerenja, a nikako stigmatiziranje pojedinaca ili grupa, pa čak i politika, koji čine dio ukupne javnosti. Zbog ovakvih i sličnih devijantnosti unutar medijskog prostora, sve više ima smisla afirmirati osnovne principe teorije društvene odgovornosti.

Ukoliko se ne redefinira novonastali odnos, ostaje dovoljno razloga da se sa skepsom gleda u medijsku, pa i društvenu, budućnost. Stoga reorganizaciju medija treba dobro i temeljito osmisliti, naučno utemeljiti, jer bi, u protivnom, takav proces mogao voditi u pravcu daljnje deregulacije društva.

Literatura

1. Čomski, N, *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb, 2002.
2. Kin, Dž, *Mediji i demokratija*, Beograd, 1995.
3. Lavić, S, *Između periferije i centra*, Sarajevo, 2005.
4. Vreg, F, *Demokratsko komuniciranje*, Sarajevo, 1991.